مونتەدای ئابوری ناسانی کوردستان

سلێمانی

حکومەتی هەرێمی کوردستان

قەرزکردن وەک چارەسەرکردنی قەیران

ئامادەکردنی

د. نەوشیروان محمد رشید

مامۆستای ئابوری لە زانکۆی گەشەپێدانی مرۆیی

2014

ناوەرۆک

پێشەکی	3
قەرزکردن چییە؟	4
جۆرەکانی قەرز	5
ئەو مەرجانەی لەکاتی قەرز وەرگرتندا دەبێت ڕەچاو بکرێت	5
قەرز وەک سەرچاوەی داهات	6
کێ توانای قەرز کردنی هەیە لە عێراق مەرکەز یان هەرێم؟	10
ئایا حکومەت و پەرلەمانی کوردستان لەسەر چ بنەمایەک داوای قەرزی نێودەوڵەتی دەکەن؟	13
ئایا ئەو لایەنە کێیە دەتوانێت ئەو قەرزە بدات ؟	17
دەرئەنجامەکان	18
پێشنیارەکان	20
سەرچاوەکان	21

پێشەکی:

ئاشکرایە ئەمڕۆ هەرێمی کوردستانی عێراق بە بارودۆخێکی سیاسی و ئابوری و دارایی ناجێگیرو پڕکێشە و ئاڵۆزدا تێپەڕ دەبێت و حکومەتی کابینەی هەشتەمی توشی گرفتێکی گەورە کردۆتەوە کە ئاسان نییە پێناسە بکرێت نە چارەسەر.

ئەم کێشەیە چەندەها ڕەهەند لەخۆی دەگرێت و ئەوە دەسەلمێنێت تاوەکو ئەمڕۆ بەشی زۆری ئەو سیاسەتانەی کە پەیڕەوکراون هەڵە بوون هەرلە بڕیارە سیاسی و ئابوریەکانەوە، تا دەگاتە ئیدارییەکان لە ناوەوە و دەرەوەی هەرێم.

ئەوەی پێویستمانە دارشتنەوەی سیاسەتە گشتییەکان و سیاسەتە دارایی و ئابوری و ئیدارییەکان بۆ ناو هەرێم و بەرامبەر دەرەوەی هەرێمش لێرەشدا ڕۆڵی پسپۆڕان نابێت فەرامۆش بکرێت.

ووتەی ئەمڕۆی حکومەت ئەوەیە چارەسەرێکی کتوپڕ و خێرا بۆ گرفتی نەبوونی پارە و داهات بدۆزێتەوە، بۆ ئەمەش پرۆژەیەک لە ئارادایە بۆ دابین کردنی داهات لەڕێگەی قەرزی دەرەکییەوە.

قەرز چییە؟

قەرز لەمانا سادەکەیدا بریتییە لە بڕێک پارە لە کەسێک یان دامەزراوەیەک وەردەگیرێت لەکاتێکی دیاریکراو بۆ ماوەیەکی دیاری کراو بە پێی چەند ڕێساو بنەمایەک کە لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر و لە دامەزراوەیەکەوە بۆ دامەزراوەیەکی تر دەگۆڕێت، ئەمەش دوای ئەوەی هەردوو لایەن ڕەزامەند دەبن بە پێی ڕێکەوتن لەسەر چەند مەرجێکی پێش وەخت لە نێوان قەرز دەر و قەرز وەرگردا؛ " لەڕوانگەی زاراوەییەوە قەرز لەزمانە ئەوروپیەکاندا پێی دەوترێت Credit کە لە بنەڕەتدا لە زاراوەی لاتینیەوە هاتووە créditum کە ووشەکە بریتییە لە (credere)" (**شاكر قزويني** 2000).

هەروەها "بریتییە لە بڕوایەک کە دامەزراوەیەکی دارایی (قەرزدەر) دەی بەخشێتە کەسێک یان لایەنێک (قەرزوەرگر) لە پێدانی بڕێک پارە بۆ کارێکی دیاریکراو لە ماوەیەکی دیاریکراودا لەبەرامبەر بڕێک سود، بەپێی ڕێککەوتنێکی پێش وەخت کە تیایدا بڕی قەرزو سوود و کاتی گێڕانەوەی دیاری دەکرێت" (ا.د. عبدالمطلب عبدالحميد 2009).

قەرز لەڕوانگەی ئیسلامەوە وەک هاوشێوەی دامەزراوە داراییە سەرمایەدارییەکان نییەو لە ئیسلامدا بواری هێشتوتەوە لەسەر پێدان و وەرگرتنی قەرز بەمەرجێک بۆ کاری خێر بێت و لە ڕوانگەی چاکەکردنەوە بێت و مەبەست لێی سود (ربا) نەبێت "بریتییە لە پێدانی قەرزی چاکە واتە بڕێک لەپارەی خۆت دەبڕیت و دەیدەیت بە کەسێکی تر بەمەبەستی هاوکاری کردنی کاری چاکە بەبێ بەرامبەر بەمەرجێک ئەو بڕە پارەیە بگەڕێنێتەوە لە کاتێکی دیاری کراودا" (د. محمد محمود العجلونى).

ئەوەی لێرەدا گرنگە بۆ ئێمە قەرزی گشتییە Public Borrowing، سەبارەت بەم جۆرە قەرزە ئەوەیە کە دەوڵەت هەڵدەستێت بە قەرز وەرگرتن یان لەڕێگەی حکومەتەوە یان لەڕێگەی بانکی ناوەندییەوە، کە ئەو بڕە پارە بەدەست هاتووە بۆ بەرژەوەندی گشتی بەکاردەهێنرێت؛ هەر سەبارەت بەمەش " قەرزی گشتی بریتییە لە قەرزێکی مستحق لەسەر دەوڵەت کە بڕگەیەکی یاسایی بۆ تشریع دەکرێت بۆ بەرپرسیارێتی دانەوەی ئەصلی قەرزەکەو سودەکەی بەچەند مەرجێک کە پێشتر لەسەری ڕێدەکەون" (د. محمد طاقه، د. هدى العزاوى 2010).

هەروەها " قەرزداری دەوڵەت ناودەبرێت بە قەرزی گشتی Public Debt زۆربەی دەوڵەتان قەرزی گشتییان هەیە بەتایبەت دەوڵەتە تازە پێگەیشتووەکان" (د. غازي عبدالرزاق 1997).

جۆرەکانی قەرز:

یەکەم:- قەرز لەڕووی ڕواڵەتەوە (شکلی):

1- قەرزی ناوخۆیی و قەرزی دەرەکی واتە لایەنی قەرزدەر.

2- قەرزی گشتی و قەرزی تایبەت واتە لایەنی قەرز وەرگر.

دووهەم:- قەرز لەڕووی ناوەرۆکەوە:

1- قەرز بەپێی کات دیارە ئەمەش خۆی لەخۆیدا لە چەند جۆرێک پێک دێت وەک:

1:1 قەرزی ماوە کورت تاکو یەک ساڵ.

2:1 قەرزی ماوەی مامناوەند 5- 7 ساڵ.

3:1 قەرزی ماوە درێژ زیاتر لە 5- 7 ساڵ

2- قەرز بەپێی مەبەست کە لە ناوەکەیەوە دەردەکەوێت کە ئەم جۆرە قەرزە بەکاردێت لەبواری جۆراوجۆر دا و لە نێویشیدا وەبەرهێنان.

ئەوەی لێرەدا گرنگە بیڵێین ئەوەیە کە ئێمە باس لە جۆری قەرزی دەرەکی و نێودەوڵەتی دەکەین.

ئەو مەرجانەی لەکاتی قەرز وەرگرتندا دەبێت رەچاو بکرێت:

ڕوون و ئاشکرایە پێدانی قەرز ئەگەر هەر جۆرێک بێت و بەهەر مەبەستێک بێت دەبێت لە لایەن بانکەکانەوە بکرێت و لە کاتی پێدانی قەرزی دەرەکی دەبێت لایەنەکانی قەرز دەر و قەرز وەرگر بانکی مەرکەزی بێت و بۆ ئەمش چەند لەڕێگەی کەسانی تایبەتمەندەوە دەبێت لە هەردوو لا بەتایبەت لایەنی قەرز دەر هەوڵ دەدات کە دڵنیا بێت لەو بڕیارەی دەی دات بە بەڵێ یاخود نەخێر، "ئەمەش بۆتە پرنسیپ بۆ پێدانی قەرز، لەم کاتەدا بانکەکان زۆر بەووردی لایەنی داواکار هەڵدەسەنگێنن بۆ کەمکردنەوەی مەترسی و لەدەستدانی پارەکە و وەرنەگرتنەوەی چونکە لە کۆتاییدا ئەم بڕیارە کاردەکاتە سەر ڕێژەی سود و زیانی پێدانی ئەو بڕە قەرزە بۆ بانکەکان" (د. عبدالمطلب عبدالحميد 2000).

ئەوەی گرنگە لەو مەرجانە ئەمانەیە:

1. **سەلامەتی قەرزەکە (متمانە):** بۆ سەلامەتی قەرزەکە دەبێت لایەنی وەرگر پەیمان بدات بە نوسراو بۆ دانەوەی قەرزەکە بە پێی ئەو مەرجانەی کە لەسەری ڕێک دەکەون، بەم شێوەیە

جۆرێک لە باوەڕبوون درووست دەبێت بۆ گەڕاندنەوە و دڵنیا بوون لە دانەوەی قەرزەکە و سودەکەشی.

2. **سەرچاوەکانی دڵنیایی بۆ گەڕاندنەوەی قەرز (تواناى نەختینەیی و دارایی):** لایەنی قەرز دەر زۆرگرنگە بەلایەوە کە هەوڵ بدات بزانێت ئەو سەرچاوە سەرەکیانە کامانەن کە قەرزوەرگر لەڕێگەیەوە دەتوانێت پەیمانەکەی خۆی بەرێتە سەر و بڕی قەرزەکە و سودەکەشی لە کاتی خۆیدا بگەڕێنێتەوە بێ دوا کەوتن هەروەها ئەو سەرچاوە لاوەکیانەش دیاری بکرێت کە دەتوانرێت لە کاتی دیاری کراودا بەکاربێت بۆ پتەوکردنی مەرکەزی مالی قەرزوەرگر کە ضمانی دەکات لەکاتی داواکردنی قەرزدا، ئەمە ئەوە دەگەێنێت کە دەبێت هەموو سەرچاوەکانی بەدەستهێنانی سیولە بزانرێت و ئاشکرا بکرێت لە لایەن قەرزوەرگرەوە بۆ دانەوەی قەرزەکە (د. عبدالمطلب عبدالحمید 2000). ئەم خاڵە زۆر گرنگە و پەیوەستە بەلایەنی قەرزوەرگر و جۆرێک لە دڵنیایی دەبەخشێتە قەرزدەر، تواناى دارایی لایەنی قەرز وەرگر بەهەند وەردەگیرێت و دەبێت ئامارە کۆتاییەکانی، خۆی پێشکەش بکات بە لایەنی قەرزدەر بەبێ شاردنەوەو هەڵە نیشان دانی ئەو لیستانەی کە دەبێت نیشان بدرێت، ئەمەو نەک تەنها لایەنی دارایی بگرە دەبێت کۆی بەرهەمی خۆماڵی و گشتی و میزانی مدفوعاتی ساڵەکانی خۆی نیشان بدات و بیسەلمێنێت کە هەناردە زیاترە لە هاوردە لایەنی کەم باڵانسی حسابی ئەو میزانییەیە وەک یەکەو هاوتایە.
3.
4. **مەبەست لە قەرز وەرگرتن:** ئەم مەرجە زۆر گرنگە ڕوون و ئاشکرا بێت و ئامانجەکانی پشت بەست دەبێت تەنها بۆ گەشەسەندنی ئابوری و زیندوکردنەوە و بونیاتنانی ژێرخانی ئابوری بێت و بەبڕی قەرزەکە هەوڵ بدرێت ئابوری وولاتی پێ چالاک بکرێت، واتە هەندێک مەبەستی تر ئەگەریش زۆر باش بن بۆ خزمەتکردنی هاوڵاتیان و زۆر زەرور بێت نابێتە هۆی بەخشین و بەدەستهێنانی قەرز.

قەرز وەک سەرچاوەی داهات

وولاتان هەوڵ دەدەن لەڕێگەی سەرچاوەکانی داهاتی بەدەستهاتوو خۆشگوزەرانی بۆ هاوڵاتیان فەراهەم بکەن و خزمەتکردن و دابین کردنیان لەڕێگەی دووبارە دابەشکردنەوە و خەرجکردنی ئەو دەستکەوت و داهاتانەی وولاتەوە کە لەماوەی ئەو ساڵەدا بەدەستهاتووە، ئەمەش لەڕێگەی پلانی پێشوەخت و داڕێژراو بەمەبەستی گەیشتن بە ئامانجی گشتی؛ ئەم کارەش دەبێت لەڕێگای دامودەزگاکانی دەسەڵاتی جێبەجێ کردنەوە ئەنجام بدرێت بە پەیڕەوکردنی چەند سیاسەتێک وەک:

1. **سیاسەتی ئابوری:-** سیاسەتی ئابوری ئەو بەشە گرنگەیە لە سیاسەتی گشتی دەوڵەتان کە دەبێت ڕوون ئاشکرا بێت، هەندێک دەوڵەت بەسیاسەتی ئابوریەکەیدا دەزانرێت کە دەیەوێت بگاتە بەچ ئامانجێک، گرنگی ئەم سیاسەتە لەوەدایە کاتێک ئابوری وولاتێک دەچێت یان خراپ دەبێت گرانی و قات وقڕی و هەژاری و مردن ڕووبەڕووی ئەو وولاتە دەبێتەوە کە دەبێتە هوکاری

خراپ بوون و تێک چوونی سەرجەم کایە سیاسی و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیرییەکانی، واتە سەرخان و ژێرخانی وولات تێک دەدات و تاوەکو دەیەها ساڵ درێژە دەکێشێت و کاتێکی زۆری پێ دەچێت تاوەک خۆیی لێدێتەوە.

2. **سیاسەتی گشتی:-** ئایا ئەم سیاسەتە تاچەند هەوڵ دەدات بۆ جێبەجێ کردن و ئاراستەکردنی سەرجەم سەرچاوە مرۆیی وماددیەکان کە سیاسەتی ئابوری بۆ داڕێژراوە؟ هەندێک جار بگرە زۆر جار دەوڵەتان لە پێناو بەرژەوەندییە ئابوریەکانیاندا هەوڵ دەدەن سیاسەتی گشتی خۆیان و رەسمی سیاسی خۆیان دەگۆڕن بەئاراستەی ئەو بەرژەوەندیانە و لەهەمان کاتیشدا پارێزگاری تەواوی لێدەکەن و بگرە بەکارهێنانی هێزیش دەبێتە هۆکارێک بۆ چەسپاندنیان. "هەموو بڕیارێکی سیاسی هۆکارێکی ئابوریانەی لەپشتەوەیەو هەموو بڕیارێکی ئابوریش مەبەستێکی سیاسی لەپشتەوەیە".
3. **سیاسەتی بەڕێوەبردن:-** زۆر گرنگە لە وولاتدا دەسەڵاتەکان جیا کراوە بن و سەربەخۆییان هەبێت و بتوانن هاوکار و لەهەمان کاتیشدا چاودێربن بەسەر کارو چالاکییەکانی یەکترەوە بەڵام لە هەمووی گرنگتر دەسەڵاتی جێبەجێکردنە کە هەوڵ بدات بۆ جێبەجێکردنی خزمەتگوزارییە بڕیار لێدراوەکان و کۆکردنەوەی داهات و بەفیڕۆ نەدانی سەرچاوەکانی وولات؛ ئەمەش لەڕێگەی جێبەجێکردنی سیاسەتێکی تایبەت بە هەر کارو چالاکیەکی حکومەت لەدام و دەزگا پەیوەندی دارەکاندا واتە پەیڕەوکردنی سیستەم و یاساو ڕێسای خوازراو بۆ هەر کارو چالاکییەک کە پێشتر بڕیاری لەسەر دراوە و یاسای تایبەتی بۆ دەرکراوە، جێبەجێکردنی ئەم یاساو ڕێساو بنەمایانە کارو چالاکییەکانی حکومەت ئەکتیڤ دەکات و بەباشترین شێواز خۆی دەنوێنێت و هۆکار دەبێت بۆ پێکانی ئامانجە گشتییەکان.
4. **سیاساتی دارایی و نەختی:-** شان بەشانی سیاساتی گشتی و بەڕێوە بردن رەسمی گشتی ئەم دوو سیاسەتەش دەکرێت بۆ ئەوەی بەباشترین شێوە و لە نزیکترین و زووترین کاتدا ئامانجە گشتییەکان و سیاسەتی ئابوری جێبەجێ بکرێت بێ دواکەوتن، گرنگی ئەم دووسیاسەتە وەک دووقاچ وایە بۆ هەنگاونانی مرۆڤێ، دەوڵەت ئەگەر هاتوو یەکێک لە سیاسەتی دارایی یان نەختینەیی خراپ بوو یان وەک پێویست جێبەجێ نەکرا و نەخشەی بۆ دانەڕێژرابێت ئەوا ئەو دەوڵەتە لە سیاستی ئابوریانەی خۆیدا سەرکەوتوو نابێت و ئامانجە گشتییەکەناپێکێت و دەبێتە هۆی تێکچوونی ئابوری و دەرئەجامە گشتییە خراپەکانی زیاتر دەبێت و وولات بەرەو هەڵدێر دەبات و تووشی چەندەها گرفتی ئابوریانەو کۆمەڵایەتی دەکات.

لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا کۆمەڵێک بنەما و هۆکاری گرنگ هەیە کە دەبێت ڕەچاو بکرێت و جێبەجێ بکرێت لە وولاتدا وەک چەسپاندنی عەدالەت و یەکسانی لەبەردەم یاسادا بۆ گەڕاندنەوەی ماف و پاراستنی ئەو مافانە و لێپرسینەوە و لێپێچینەوە و سزادانی ئەو کەس و لایەنانەی دەبنە هۆکاری بە فیڕۆ دانی سامان و داهاتی وولات.

ئەوەی لێرەدا مەبەستمانە بریتییە لە قەرز کردن؛ ئاشکرایە کە قەرزکردن یەکێکە لە هۆکارەکانی بەدەستهێنانی سەرچاوەی داهات بۆ وولات مەبەستی سەرەکی لە قەرزکردن پڕکردنەوەی کورتهێنانە لە داهاتی بەدەستهاتوو بۆ جێبەجێکردنی ئەو سیاسەتە ئابورییەی کە وولات پەیڕەوی کردووە بۆ گەیشتن بە

ئامانجی گشتی، وەک ئابوری ناسە تقلیدییەکان (کلاسیک) وەک "دیفد ڕیکاردۆ و ئادەم سمیث پێیان وایە کە نابێت بە هیچ شێوەیەک حکومەت بۆ بەجێ گەیاندنی کارو چالاکییەکان و بۆ گەیشتن بە ئامانجە گشتییەکان پەنا بەرێتە بەر قەرزکردن لە هیچ کەس و لایەنێک نە لە دەرەوەو نە لەناوەوە، چونکە ئەو قەرزە دەبێت ساڵانە بڕو سودەکەی بدرێتەوە و ئەمەش دەبێتە بار گرانی بەسەر ئابوری و شانی هاوڵاتیانەوە لە ووڵاتدا" (د. محمد طاقە، د. هدى العزاوي 2010).

بەڵام لەهەمان کاتدا و دوای سەرهەڵدانی قەیرانی ئابوری گەورە لە ساڵی 1929-1932 جۆن مایناردکینز پێی وایە " دەکرێت بۆ درووستکردن خواستی ڕاستەقینەو دووبارە بوژاندنەوەی ئابوری لە ووڵاتدا حکومەت دەست وەربداتە کاروباری ئابوریانەی ووڵاتەوە و هەوڵ بدات بۆ درووستکردنی خواستی ڕاستەقینە پارەی زیاتر بخاتە ناو بازاڕو ووڵاتەوە، ئەگەر دەوڵەت نەی توانی ئەم بڕە پارە زیادەیە بەدەست بهێنێت لە سەرچاوەکانی داهاتیەوە ئەوا دەتوانێت پەنا بەرێتە بەرقەرزی دەرەکی و لەدەرەوە ئەو بڕە پارەیە بەدەست بهێنێت بەمەرجێک بۆ ئەکتیڤ کردنی ئابوری ووڵات و گەیشتن بە ئامانجی گشتی بێت" (د. محمد طاقە، د. هدى العزاوي 2010).

قەرزی ناوخۆیی

قەرزی ناوخۆیی واتە حکومەت لەڕێگای دامودەزگاکانی ناوخۆییەوە وەک بانکی ناوەندی و جیهازی مصرفی بەهاوکاری بانکی مەرکەزی هەڵدەستێت بە پەیداکردن و بەدەستهێنانی بڕێک پارە لە هاوڵاتیان و کۆمپانیاکان و دامەزراوە داراییەکانی ناو ووڵات بۆ پڕکردنەوەی کورتهێنانی بودجەی گشتی یاخود بۆ تەواو کردن یان دەستپێکردنی پرۆژەیەکی ستراتیژی و وەبەرهێنان بۆ بوژاندنەوەی ژێرخانی ئابوری، یاخود هەرکارێکی تر کە حکومەت لەو کاتەدا توانا داراییەکانی و سەرچاوەکانی بەهۆکارێک لە هۆکارەکان تووشی شکست بوون یاخود لەکار کەوتوون و بەم هۆیەشەوە داهاتی چاوەڕوان کراو بەدەست نەهاتوە و تووشی قەیران بووە؛ ڕێگاکانیش زۆرن بۆ بەدەستهێنانی قەرزی ناوخۆیی وەک (أذون الخزانة, سندات حکومية قصيرة الأجل و طويلة الأجل) هەروەها وەرگرتنی قەرز بەڕاستەو خۆ لە بانکە بازرگانییەکانی ناو ووڵات و هەندێک دامەزراوەی دارایی.

سوودەکانی ئەم قەرزە:-

1. دەوڵەت قەرز لە دامەزراوە داراییە ناوخۆییەکان دەکات و بڕی قەرزەکەو سودەکەشی هەر لەناوخۆی ووڵاتدا دەمێنێتەوە و سود بە ئابوری نیشتمانی دەگەیەنێت و ناچێتە دەرەوەی ووڵات.
2. ئەو پارەی قەرزە و سودەکەی بۆ دامەزراوە داراییەکان بەسود دەبێت کە دەتوانن دووبارە لە بواری وەبەرهێنانی نیشتمانیدا بەکاری بهێننەوە و ئەمەش دەبێتە هۆکاری بوژاندنەوەی ژێرخانی ئابوری گەشەسەندنی ئابوری ووڵات.

3. دەوڵەت ناکەوێتە ژێر هیچ فشارێکی دەرەکی و ئەو بڕە پارەی قەرزو سودەکەی ناچێتە ووڵاتێکی تر.

4. دەوڵەت دەتوانێت خۆی مەرجەکانی قەرز دابنێت و چارەسەری گرفت و قەیرانە ئابوریەکان بکات و ماوەی قەرز دانەوەکە درێژ بکاتەوە بەبێ ئەوەی بکەوێتە ژێر فشارەوە.

قەرزی دەرکی:-

حکومەت بۆ پڕکردنەوەی کورتهێنان لە بودجەی گشتی یاخود بۆ جێبەجێکردنی پرۆژەکانی وەبەرهێنان و زیندووکردنەوەی ژێرخانی ئابوری و گەشەسەندنی ئابوری یاخود دەوڵەت پێویستی زۆری هەیە بە دراوەی بیانی بۆ هاوردەکردنی ئەو پێداویستیانەی کە پێویستن بۆ گەشەسەندنی ئابوری یان قەرز دەکات بۆ پڕکردن و تمویل کردنی میزانی مدفوعات، بۆیە هەوڵ دەدات قەرزی دەرەکی بەدەست بهێنێت و بۆ ئەمەش لەدامەزراوە دارایی و بانکی نێودەوڵەتی یاخود بانکە بازرگانییە گەورەکانی دەرەوە داوای قەرز دەکات بۆ ئەمەش دەبێت پێگەی دارایی ووڵات و سەرچاوەکانی داهاتی نیشتمانی خۆی و هەموو ئەومەرجانەی تر کە پێویستن بۆ وەرگرتنی قەرزەکە ئامادە بکات و پێشکەشی بکات کە ئەو مەرجانە زۆر سەرەکین و بەبێ ئەو مەرجانە پرۆسەی قەرزەکە سەرناگرێت.

کاتێک ئەم قەرزە بەسود دەبێت کە دەوڵەت و حکومەت پلانی تەواویان هەبێت و سیاسەتی ئابوریان دەستنیشان کردبێت و پرۆژەی تەواویان لەبەردەستدا بێت دراساتی جەدوای تەواوی بۆکرابێت و ئەو قەرزە لەگەڵ ئەو پرۆژانەو کاتی جێبەجێکردنیان و کاتی دانەوەیان دا تەواو یەک بگرێتەوە.

زیانەکانی ئەم قەرزە:-

1. دەوڵەت دەکەوێتە ژێر فشاری دەرەکی ئەو لایەنەی قەرزەکەی پێدەدات و لەبەرامبەردا دەبێت بەکۆمەڵێک مەرج ڕازی بێت کە لەوانەیە سەروەری و دەسەڵاتی بکەوێتە ژێر فشارەوە.

2. بڕی گەڕاندنەوەی قەرزەکە و سودەکەی بارگرانی درووست دەکات بەسەر بودجەو داهاتی ووڵاتەوە و ئەم بارگرانیەش دەکەوێتە سەر شانی هاوڵاتیان و نەوەی داهاتوو.

3. سودی قەرزەکە دەچێتە ئەو ووڵاتەی قەرزەکە دەبەخشێت و بەمەش دامەزراوە داراییەکە دەتوانێت ئەو بڕە پارەیە لە وەبەرهێنانی نیشتمانی ئەو ووڵاتەدا بەکار بهێنێت.

4. دەبێتە هۆی لەدەست چوونی بڕێک پارەی ساڵانەی داهاتی ووڵات بەهۆی قیستەکان و سودی قەرزەکەوە.

نمونەی هەندێک دەوڵەت کە توانیویانە قەرزی دەرەکی بۆ وەبەرهێنان و بونیادنانی ژێرخانی ئابوری تەرخان بکەن:

ووڵات	ساڵ	کەسی سوودمەند لەپرۆژەکان بە ملیۆن	جۆری پرۆژە	جۆری قەرز	لایەنی قەرزدەر
تورکیا (TCDD)	2013-2008	1,2	19 پرۆژەی سکەی شەمەندەفەر	دەرەکی	بانکی نێودەوڵەتی
پاکستان	2013 -2006	2	خزمەتگوزاری گشتی و شارەوانییەکان	دەرەکی	بانکی نێودەوڵەتی
فلپین	2013 -2002	1.6	تۆڕەکانی ئاو و ئاوەڕۆ و خوێندنگە	دەرەکی	بانکی نێودەوڵەتی
تنزانیا	2013 -2005	12	خزمەتگوزاری تەندروستی	دەرەکی	بانکی نێودەوڵەتی

سەرچاوە: بانکی نێودەوڵەتی ڕاپۆرتی ساڵانەی 2014

<u>کێ توانای قەرز کردنی هەیە لە عێراق مەرکەز یان هەرێم؟</u>

کاتێک باس لە قەرز دەکرێت مەبەست لە توانای یاسایی قەرزکردنەکەیە، دەوڵەت بەرزترین و باڵا دەسترین دەسەڵاتی هەیە بەسەر جوگرفیای ئەو وڵاتەدا هەندێک لەبیرمەندە سیاسیەکان پێی دەڵێن ڕێکخراوی ڕێکخراوەکان لەبەر ئەوەی شمولیەتی هەیە بەسەر هەموو ئەوانەی لەناو ئەو وڵاتەدا دەژین، سەبارەت بەمە پێناسە دەوڵەت لای " Herbert Spenser دەوڵەت بریتییە لە کۆمپانیایەکە لە چوارچێوەیەکی دیاری کراودا کارو چالاکی وەک پاراستن و بەڕێوەبردنی بەرژەوەندییە هەمەلایەنەکان

دەکات" هەروەها " Hilimore دەڵێت دەوڵەت بریتییە لە گەلێک کە بەشێوەیەکی هەمیشەیی ناوچەیەکی جوگرافی بەکاردەهێنن کە کولتور و هەڵسوکەوت بەیەکیانەوە دەبەستێتەوە، ئەم شێوازە خۆی لە دەستەیەکی سیاسی دا دەبینێتەوە و فەرمانڕەوایی دەکەن لەڕێگای تاکەکانەوە یان لەڕێگای حکومەتێکی ڕێکخراوەوە کە دەسەڵاتی هەیە بەسەر خودی تاکەکاندا لە چوارچێوەی سنورەکانیدا(محمد عبدالمعز نصر 1973).

بۆ ئەوەی ناوچەیەک ببێت بەدەوڵەت پێویستە سیفەتەکانی بوون بەدەوڵەتی هەبێت لەڕووی یاسای نێو دەوڵەتییەوە وەک (د.عصام العطیە 2001):

1- **گەل (دانیشتوان) Population:** یەکەمین پێکهێنەری دەوڵەتە هەموو ئەو کەسانە لە هەردوو ڕەگەزی نێر و مێ دەگرێتەوە کە بەشێوەیەکی هەمیشەیی لەسەر ئەو خاکە نیشتەجێ بوون و ناسنامەیان هەیە.
2- **هەرێم Territory :** ئەو ناوچە جوگرافییەیە کە دەوڵەت پەیرەوی کارەکانی هاوڵاتیەکانی خۆیی تێدا دەکات و بەڕێوەدەبات بەشێوەیەکی بەردەوام.
3- **ڕێکخستنی سیاسی (سەروەری) Political Organization:** لەگەڵ دوو پێکهێنەرەکەی تردا و بۆ ڕێکخستنی کاروباری هاوڵاتیان لە ناو دەوڵەت پێویستە بەشێوەیەکی یاسایی بەڕێوەببرێت واتە بوونی دەسەڵاتێکی گشتی گشتگیر.

دەوڵەتی عێراق:-

بەنیسبەت دەوڵەتی عێراقەوە هەوڵ دەدەین لەڕوانگەی دەستوری تازەی عێراقەوە کە ساڵی 2005 دانراوە لە مبادیء بنەڕەتی ماددەی یەکەم دا هاتووە بەڕوونی کە دەوڵەتی عێراق دەوڵەتێکی یەکگرتووی خاوەن سەروەریە پەرلەمانی دیموکراسیە.

> **"(جمهورية العراق دولة اتحادية واحدة مستقلة ذات سيادة كاملة ، نظام الحكم فيها جمهوري نيابي برلماني ديمقراطي . وهذا الدستور ضامن لوحدة العراق)" (الدستور العراقي لسنة 2005 الماده 1).**

هەروەها بە پێی دەستوری عێراق و لەدەروازەی چوارەم لە تایبەتمەندییە دیاریکراوەکانی دەوڵەتی ئیتحادی هەندێ ماف بە شێوەی یەکجارەکی و (حصری) دەگەڕێتەوە بۆدەسەڵاتەکانی عێراق وەک:

لە ماددەی (**110**) خاڵی یەکەم دا هاتووە کە ڕەسمی سیاساتی دەرەوە و نوێنەرایەتی دبلۆماسی دانوستان لە پەیمانە نێودەوڵەتیەکان وسیاساتی قەرزکردن و واژۆ لەسەرکردنی و سیاساتی ئابوری و سیاساتی بازرگانی دەرەکی مافی بە شێوەی یەکجارەکی و (حصری) دەسەڵاتی ناوەندە لە عێراقی ئیتحادی
"تختص السلطات الاتحادية بالاختصاصات الحصرية الاتية:

اولا :رسم السياسة الخارجية والتمثيل الدبلوماسي والتفاوض بشأن المعاهدات والاتفاقيات الدولية وسياسات الاقتراض والتوقيع عليها وابرامها ورسم السياسة الاقتصادية والتجارية الخارجية السيادية " (الدستورالعراقی 2005 الماده 110).

<u>هەرێمی کوردستان-عێراق</u>

به پێی ماددەی دەستوری ژمارە (**120**)هەرێمی کوردستانی بەشێکی دانەبڕاوی وولاتی عێراقی عەرەبییەو هەندێک مافی یاسایی هەیە بۆ ئەوەی دەسەلاتەکانی بەڕێوە بردن بە خۆی هەبێت و لەتوانای دا هەبێت هەندێک یاسا دەربکات بۆ باشترکردن یان ئاسان کردنی کاروبارەکانی هەرێم بەبێ ئەوەی ئەو یاسایانە پێچەوانە (تعارض) یان پێشێلی دەستوری عێراقی بکات؛ لەدەروازەی چوارەم ئەوەی هەیە:

" يقوم الاقليم بوضع دستور له ، يحدد هيكل سلطات الاقليم ، وصلاحياته ، وآليات ممارسة تلك الصلاحيات ، على ان لا يتعارض مع هذا الدستور. " (الدستورالعراقی 2005 الماده 120).

هەروەها بەڕوونی لەدەستوری عێراقیدا هاتووە لە دەروازەی پێنجەمدا فەصلی یەکەم ماددەی (**121**) یەکەم کە نالبێت و بۆ هەرێمەکان نییە ممارەسەی ئەو دەسەلاتانە بکەن کە بەشێوەی (حصری) هی مەرکەزە.

"اولاً :لسلطات الاقاليم الحق في ممارسة السلطات التشريعية والتنفيذية والقضائية وفقا لاحكام هذا الدستور ، باستثناء ما ورد فيه من اختصاصات حصرية للسلطات الاتحادية. " (الدستورالعراقی 2005 الماده 121).

بەم پێیە و زۆر بەڕوونی ئەم مادده دەستوریانە نیشانی دەدات کە بەپێی یاسای دەستوری عێراقی حکومەتی هەرێم ناتوانێت بە هیچ شێوەیەک داوای قەرزی نێودەوڵەتی بکات، ئەمە لە لایەک و هەربەپێی ئەو یاسا نێو دەوڵەتیانەو ئەم مادده دەستوریانەی عێراقی ئیتحادی هەرێم بەشێکە لە عێراق و سیفەتی دەوڵەت بوونی نییە لە لایەکی تر، واتە نە بە یاسای نێو دەوڵەتی و نە بە مادده دەستوریەکانی عێراقی ئیتحادی حکومەتی هەرێم ناتوانێت داوای قەرزی نێودەوڵەتی و دەرەکی بکات.

ئایا حكومەت و پەرلەمانی كوردستان لەسەر چ بنەمایەک داوای قەرزی نێودەوڵەتی دەكەن؟

لە ئێستادا هەرێمی كوردستان-عێراق تووشی قەیرانێكی دارایی قوڵ بۆتەوە و هەوڵ دەدات و پەل دەهاوێت بەهەموو لایەكدا بۆ چارەسەر كردن و دەرچوون لەم گرفتە داراییەی كە تێی كەوتووە، ئاشكرایە هەرێم چەندین سەرچاوەی دارایی لەبەردەستدایە ئەگەر چی ئەو سەرچاوانە ناوخۆیین و كەمن بەڵام ئەمە گرفتەكە چارەسەر ناكات بۆ دەرچوون لە قەیرانەكە بڕێكی زیاتر داهاتی دەوێت.

بۆ زیاتر تیشک خستنەسەر بابەتی گرفتە داراییەكەی هەرێم باس لەوە دەكەین كە یەكێک لەو هەوڵانەی هەرێم بۆ دابینكردنی پارە بریتییە لە مەسەلەی قەرزی دەرەكی.

حكومەتی هەرێم لە ئێستادا هەوڵ دەدات وەک كیانێكی سەربەخۆ هەڵسوكەوت بكات نەک وەک هەرێمێک یاخود دەیەوێت دەوڵەتێک بێت لەناو دەوڵەتی عێراق كە ئەمەش لەڕووی یاساییەوە نابێت و پێچەوانەی دەستوری عێراقە كە كورد خۆی بەشێكی كارا بووە لە نووسینەوەی ئەو دەستورە و دەنگدان لەسەر دەستورەكە بۆیە ئێستا هەرێم دەبێت پابەند بێت بەو دەستورەوە لە عێراقێكی ئیتحادیدا، تائەوكاتەی بڕیاری جیابونەوە دەدات، جگە لەوەی ئەمە پێچەوانەی یاسا نێودەوڵەتییەكانە لە مامەڵە كردن لەگەڵ دەوڵەتەكان و پەیوەندییە نێودەوڵەتیەكان وەک ئەوەی چارلس كالفۆ ئاماژەی پێدەكات " پەیوەندییە نێودەوڵەتییەكان دامەزراوە لەنێوان **دەوڵەتەكاندا** لەسەر بناغەی بەرژەوەندی ئاڵوگۆڕكردن و پرنسیپەكانی یاسای نێودەوڵەتی" (د.فاضل زكی 1992) .

وەرگرتنی قەرزی دەرەكی خۆی لەخۆیدا دەبێت لەڕێگەی پەیوەندییە دبلۆماسییەكانەوە بكرێت و دەبێت بۆ ئەمەش دەوڵەت بەپێی بڕیارێک و یاسایەک لە پەرلەمانەوە بێت، جەخت دەكەینەوە لەسەر ئەوەی كە هەرێم كیانێكی سەربەخۆی نییە و ناتوانێت وەک دەوڵەت هەڵسوكەوت بكات.

گریمان هەرێمی كوردستان سوورە لەسەر بەدەستهێنانی پارە و دەتوانێت لەڕێگەی پەیوەندییەكانی خۆیەوە بەدەرەوە ئەم قەرزە داوابكات بۆ ئەمەش دەبێت تەواوی هەوڵەكانی خۆی بخاتە گەڕ و تەواوی توانا ناوخۆیی و دەرەكییەكانی خۆی بەكار بهێنێت.

لەسەر ئاستی ناوخۆیی هەرێم و ناوعێراق هەرێمی كوردستان چەندین كۆسپی لەڕێگادایەو دەناڵێنێت بە دەست چەندین كێشەوە كە لە دەرئەنجامدا ئەم كێشانە وا دەكات پێگەی هەرێم بۆ وەرگرتنی ئەو قەرزە لاواز بكات و توانا مادیەكانیشی لاواز نیشان بدات كە لەئەساسدا ئەم لاوازییە دەبێتە هۆكاری دەستنەكەوتنی قەرزەكە بۆ زیاتر ناسینی پێگەی هەرێم هەندێک لەو كێشانە بە كورتی دەخەینەڕوو وەک:

1- **كێشە سیاسیەكان:** هەرێم لە ئێستادا تووشی چەندین كێشەی سیاسی بۆتەوە وەک:

a. **كێشە سیاسیە ناوخۆییەكان ناو هەرێم:-** ئەم بابەتە زۆر قوڵەو وای كردووە كە ململانێی دەسەڵات و پلەو پۆست لەناو حیزبە سیاسیەكانی خودی هەرێمدا بەربەست بێت لەبەردەم ئەوەی كەبتوانن تەركیز بكەن بۆ دانانی پلانی گونجاو و چارەسەركردنی گرفتە

داراییەکەو، لە هەمان کاتدا ئامادە باشی بکەن بۆ بەرەنگاربوونەوەی هێرشە دەرەکییەکان و ناوخۆییەکان بۆ تێکدانی بارودۆخی هەرێمی کوردستان، هەروەها نایەک دەنگی و ناکۆک بوون لەبەرامبەر بەغدادی پایتەخت.

b. **کێشە سیاسیە دەرکییەکانی هەرێم-عێراق:-** نەبوونی سیاسەتێکی ڕوون و ئاشکرا بەرامبەر بە هێزە عێراقییەکان لە بەغدادی پایتەخت، واتە یەک بوونێک و هاو ڕاییەک نییە لەبەرامبەر ئەو هێزە عێراقیانە دا، لەهەمان کاتدا سیاسەتێکی دووفاقی بەدی دەکرێت لە هەڵوێست وەرگرتن لەبەرامبەر ئەو هەڵوێستانەی مەرکەز وەری دەگرێت لەبەرامبەر هەرێمی کوردستان لەلایەن حیزبە کوردستانییەکانەوە، دووبارە کێشەی پلەو پۆست لە عێراقدا و فەرامۆش کردنی لایەنە کوردستانییەکان کە هاو حیزب نیین و هەوڵ دان بۆ وەلا نانی هەندێکیان کە لەڕابردوودا ئەمەمان بەدی دەکرد بەڕوونی.

c. **کێشە سیاسیە ئیقلیمییەکان:-** هەرێم لەناوخۆدا دابەش بووە بۆ دووبەرە بەرەی زەق و دیار و چەند بێ لایەنێکی لاواز، بەرەی یەکەم و باڵادەستی ناو هەرێم بەرەی تورکیاو دەوڵەتانی خۆرئاواو ئەمریکا کە ئەمانە جۆرێک لەسیاسەت پەیڕەو دەکەن لەناوچەکەدا و کۆمپانیا زەبەلاحە نەوتییەکان کە کار لە هەرێمی-کوردستاندا دەکەن سەربەم بەرەیەن و ئەمانیش زۆر بەڕوونی یاری بە سیاسەتی هەرێمەوە دەکەن و بڕیارەکانیان لەسەر زاری حیزبە کوردییە لایەنگیرەکانیان بەڕوونی دەردەکەوێت؛ بەرەی دووەم بریتییە لە ئێران و حکومەتی ناوەند لە عێراق کە ئەمانیش لەچەند ناوچەیەکی فراواندا تەراتێن دەکەن و ئاڵگۆڕێکی بازرگانی و کاڵا ساغکردنەوەی گەرم وگوڕ لەناوچەکەدا دەکەن و ئەمانیش سیاسەتی خۆیان هەیە لەڕێگەی هەندێک حیزبی کوردستانییەوە هەوڵ دەدەن بۆ جێبەجێکردنیان.

d. **کێشە سیاسییە دەرەکییەکان:-** هەرێمی کوردستان لە هیچ دەرفەتێکدا نەی توانییەوە بە شێوەیەکی ئەکتیڤانە لۆبییەکی کوردی لەدەرەوەی وڵات درووست بکەن، چونکە بەهەمان شێوە دووبەرەکییە ناوخۆییەکە بەڕوونی ڕەنگی داوەتەوە لەدەرەوەی هەرێم و ئەمەش بۆتە هۆکاری سەرنەکەوتنی حکومەت و حیزب لە دەرەوەی وڵات.

2- **کێشەی دوو ئیدارەیی و بەڕێوەبردن:-** ڕەگ و ڕیشەی ئەم کێشەیە دەگەڕێتەوە بۆ ساڵانی 1992-1993 دواتریش، لەو کاتەوە هەرێم دەناڵێنێت بەدەست:

a. **دیاردەی دوو ئیدارەیی:-** بەڕوونی و زۆر بە ئاشکرا هەرێمی کوردستان-عێراق بەسەر دوو لایەندا دابەش بوو کە دواتر بە زۆنی زەرد و زۆنی سەوز دەناسرایەوە و دەسەڵاتی بەڕێوە بردن و هەر لە 1992-2014 و تاوەکو ئەمڕۆش و بەتایبەت لەکاتی شەڕی ناوخۆداو دواتریش لەهەرێمدا دوو حکومەت کاریان دەکرد و دوو ئیدارە بەڕێوەبردنی کاروباری هاوڵاتیانیان دەکرد، مەسەلەی لێکتێنەگەیشتن و نەگەیشتنە ئەنجام بۆ دابەشکردنی داهاتەکان و پلە پۆستەکان وای کرد هەر لایەنێکی باڵا دەست لەناوچەی ژێر دەسەڵاتیدا بۆ خۆی و بە ویستی خۆی بەڕێوەبردن و یاسا دەربکات، ئێستاشی لەگەڵدا بێت ئەم دیاردەیە بوونی هەیە.

b. **لاوازی و فەرامۆشکردنی پەرلەمان:-** لە هەرێمدا بۆ یەکەمین جار پەرلەمان لە ساڵی 1992 دا دامەزرا و کابینەی یەکەم دەست بەکاربوو، ئەم کابینەیە چەندین کابینەی تری بەدوادا هاتووە و ئێستاش کابینەی هەشتەم 2014 دەستی کردووە بە کارو چالاکییەکانی، ئەوەی جێگای باسکردنە ئەوەیە لاوازی پەرلەمان هەر لە یەکەم خولەوە دیاربوو وە نەی توانیوە بەڕاستی کێشەکانی کۆمەڵگە دیاری بکات و چارەسەری گونجاویان بۆ بدۆزێتەوە؛ لەدوای دروستبوونی ئۆپۆزسیون هەندێک گۆڕانکاری بەسەر ئەدای پەرلەماندا هاتووە و بڕیارو پێشنیارو پرۆژەکان زیاتر لەجاران شفافیەتیان پێوە دیارە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هێشتا پەرلەمان نەیتوانیوە ببێتە دامەزراوەیەک بۆ یەکلاکردنەوەی کێشەکانی هەرێم نەهێشتنی گەندەڵی و دیاردەی دوو ئیدارەیی.

c. **دیاردەی گەندەڵی:-** هەرێمی کوردستانی – عێراق لە 1992 وە و لەگەڵ وەرگرتنی دەسەڵات بۆ یەکەمجار لەلایەن پارتە سیاسیەکانەوە و پاشان بەخشینەوەی پلەو پۆست و دەسەڵات وای کرد کە هەندێک کەس لەبەر نزیکی و مەنسوبیەت و مەحسوبیەت پۆستی حکومی و بەڕێوەبردن وەربگرێت و نەشارەزایی لەبەڕێوەبردنی دامودەزگا حکومیەکاندا و نەبوونی مووچەی شیاو و داهاتی پێویست لەوکاتەدا بووە هۆکاری گەندەڵی کردن لەکارەکاندا و ئەم دیاردەیەش تا دەهات پەرەی دەسەند و گەیشتە ئاستێک کە پلەی ئیداری بۆ دەستکەوتنی داهات بەکاردەهات تاوەکو بۆ بەڕێوەبردنی تەکنۆکراتیانە، ئەمڕۆشی لەگەڵدا بێت 2014 ئەم دیاردەیە نەتوانراوە لە لایەن هیچ دامودەزگایەکەوە بە پەرلەمانیشەوە بن بڕ بکرێت یاخود کەمبکرێتەوە.

d. **دابەش بوونی جوگرافی هەرێم لەناو هەرێم:-** ئەوەی زیاتر پەیوەستە بە بابەتەکەمانەوە قەرز وەرگرتن و داواکردنیەتی لەلایەن حکومەتی هەرێمەوە، بۆ ئەوەی حکومەتی هەرێم بتوانێت قەرز وەربگرێت دەبێت تەواوی توانا ماددیی و مرۆییەکانی و سامانە سروشتیەکان و کانزاکان و سەرچاوەکانی داهاتی خۆی بخاتە بەردەست ئەو لایەنەی قەرزی لێوەردەگرێت، لە ئێستادا ناوچەکانی هەرێم دابەش بووە بەسەر زۆنی سەوز و زۆنی زەرد و بڕیارەکانیش دوو بۆچوونی دوور لەیەکن و لەهەمان کاتیشدا سەرچاوەکانی داهات و دەستکەوت لە هەردوو زۆندا ناشەفافیان پێوە دیارە.

ئەوەی گرنگە سەبارەت بەتوانای هەرێم بۆ داواکردنی قەرز لەلایەنێکی دەرەکی زۆر لاوازەو بێگومان ئەگەر لایەنێک بیەوێت قەرزێک لەم جۆرە بدات بە هەرێمی کوردستان دەبێت هەموو لایەنە یاساییەکان و بنەما نێودەوڵەتییەکان و پێگەی لایەنی قەرز وەرگر کە هەرێمە لێک بداتەوە و ئەوسا بڕیار بدات با بەڵێ یان نەخێر؛ ئەوەی زیاتر خۆی دەردەخات و فاکتەرەکانیش ئاماژەی پێدەکەن بۆ وەڵامەکە بە نەگەتیف دەبێت چوونکە بەدەر لەوەی هەرێم هیچ یەکێک لەبنەماکانی تیا بەدی ناکرێت لایەنی قەرز دەر دەبێت بە هیچ جۆرێک ڕیسک نەکات بەسەرمایەیەکی ئاواوە ئەگەر ئەم لایەنە بانکێک بێت ئەوا وەک دەبینین " سیاسەتی قەرزدان لە بانکەکاندا دەبێت ڕوون و ئاشکرا بێت و بۆ هەموو ئاستەکانی بڕیاردان بێت لە ناو بانکەکاندا کە بەرپرسن لە قەرزدان و دەبێت ئامانجەکانی قەرزدانیش ڕوون و ئاشکرا بن و پێگەی

قەرزوەرگریش ڕوون بێت بۆ کەمکردنەوەی مەترسیەکان لە نەگەڕاندنەوەی قەرزەکە هەروەها مەبەستی سەرەکی قەرزیش دەبێت بۆ بوارێکی بەرهەمدار و وەبەرهێنان بێت" (د. عبدالمطلب عبدالحمید 2000).

وێڕای پێگەی هەرێم کەزۆر لەوە ڕوونترە کە ئاماژەمان پێداوە بەڵام ئەمڕۆ ئەو دەنگۆیە هەیە کە حکومەتی هەرێم سورە لەسەر ئەوەی قەرزی دەرەکی بەدەستبهێنێت بۆیە دەبێت بپرسین ئەگەر دەسەڵات لە هەرێمی کوردستانی – عێراق و بەتایبەت حکومەتی هەرێم ناتوانێت لەڕێگە یاساییەکان و زانستیەکان و بنەماکانی بانکی بۆ قەرز وەرگرتن ئەم کارە بکات ئەی چۆن سورە لەسەر بەدەستهێنانی قەرزەکە؟

ئەم پرسیارە خۆی توێژینەوەیەکی تایبەتی دەوێت بەڵام ئەتوانین بەگریمانە چەند پرسێک بوروژێت وەک:

1. **ئایا قەیرانی ئابوری جیهانی وای کردووە جیهان و ئەوروپا بیربکەنەوە بۆ وەبەرهێنان لەهەرێم؟** دیارە قەیرانی ئابوری و دارایی و کەمی دەستکەوتی دارایی و وەبەرهێنان بەتایبەت لە ئەوروپا وای لە حاڵەتی بانکەکان و حکومەتەکانی ئەو وڵاتانە کردووە کە تەواو بەرەو هیلاک بوون بچن بۆیە پێویستی دارایی و وەبەرهێنان وایان لێدەکات کە بازاڕێک و ناوچەیەک بدۆزنەوە بۆ بەگەڕخستنی دراو بەدەستهێنانی داهات کە ئەویش هەرێمی کوردستان بێت، لەبەرامبەریشدا حکومەتی هەرێم بە لێهاتووی خۆی و پێگە داراییەکەی و ئەو بارودۆخە سیاسیەی کە پێیدا تێپەڕ دەبێت توانیویەتی وا لەو بانکانەو ئەو وەبەرهێنە زەبەلاحانە بکات پارە بە قەرز بدەن بە حکومەتی هەرێم.

2. **ئایا حکومەتی هەرێم توانیویەتی کێبڕکێی بانکە ئەوروپییەکان بۆ خۆی تەوزیف بکات؟** لەوانەیە حکومەتی هەرێم لەڕێگەی پلانی ئابوری ستراتیژی و درێژخایەنەوە توانیویەتی قەناعەت بەو بانکانە بکات بۆ وەبەرهێنان لەهەرێم دا و لەم ڕێگەیەشەوە هەوڵی ئەوە ئەدات کە ژێرخانێکی ئابوریانەی تۆکمە بۆ هەرێمی کوردستانی – عێراق دابمەزرێنێت و ببێتە پێگەیەکی ئابوریش بۆ کوردستانێکی گەورە لەداهاتوودا، بۆیە لەبەرامبەردا بانکە جیهانیەکان کێبڕکێ دەکەن لەسەر بواری وەبەرهێنان لە هەرێمدا بەدەر لەهەموو پێوەرە نێودەوڵەتییەکان. بەڵام ئەمەش خۆی لەخۆیدا بەم شێوەیە نییە لەبەرئەوەی حکومەتی هەرێم ئەو بڕە پارەی قەرزەی بۆ خەرجییەگشتییەکان و مووچە دەوێت واتە بۆ وەبەرهێنان نییە، پرسیارەکە ئەمەیە ئەی ئەمە کێیە ئەم کارە دەکات؟

3. **ئایا سەرچاوە سروشتییەکانی هەرێمە سەرنجی دەوڵەتان و دامەزراوە دارییەکانی ڕاکێشاوە؟** پێدەچێت حکومەتی هەرێمی کوردستان لەڕێگای سیاسەتی دەرەکیی خۆیەوە و لەڕێگەی لۆبییە ئەکتیڤەکانیەوە لە دەرەوەی وڵات توانیبێتی بگاتە هەندێک ناوەندی بڕیار و هەوڵی دابێت بۆ وەرگرتنی قەرز و لەبەرامبەریشدا بۆ ڕاکێشانی سەرنجی ئەو لایەنانە هەوڵی دابێت لەڕێگەی خستنە ڕووی سەرچاوە سروشتییەکانی خۆیەوە و بەشداری پێکردنیان لە وەبەرهێنان لەم کەرتەدا کاریگەری درووست بکات لەسەر بڕیاری پێدانی قەرزەکە.

ئایا ئەو لایەنە کێیە دەتوانێت ئەو قەرزە بدات ؟

ئەم پرسیارە زۆر سادەیە دوای ئەوەی کە لەسەرەوە بەڕوونی لایەن و کۆمەڵێک بنەمای یاسای و لۆژیکی و زانستیمان خستە ڕوو دەتوانین بڵێین لایەنێک کە بتوانێت لە عێراقدا داوای قەرز بکات بریتییە لە حکومەتی نێوەند لە بەغداد ئیتر ئەم قەرزە بۆ پڕکردنەوەی کورتهێنانی بودجە یاخود بۆ دابین کردنی سیولە بۆ پرۆژەیەکی وەبەرهێنان یاخود هەر بابەتێکی تربێت ؛ واتە هەرێمی کوردستان بەهیچ شێوەیک ناتوانێت داوای قەرزی نێودەوڵەتی بەشێوەی یاسایی و زانستی و لۆژیکی بکات لەهەر لایەنێکی یاسایی و ناسراو ئیتر چ دەوڵەت بێت یان بانکێک. ئەمێنێتەوە بڵێین ئایا دەتوانێت لە یەکێک لە ڕێکخراوە داراییە نێودەوڵەتییەکان ئەم قەرزە بکات وەک (صندوق النقد الدولی) یاخود بانکی نێودەوڵەتی؟

یەکەم:- صندوق النقد الدولی

"ئەم دامەزراوەیە ساڵی 1945 دامەزراوە بەپێی ڕێککەوتن نامەی بریتون وودز، یەکەم کارو چالاکی دابینکردنی دارایی کە ئەم کارە لەبنەڕەتدا کارێکی مصرفیە و هاوکاری ئەندامان دەکات کە دەوڵەتەکانن بە دانی پارە و ڕاکێشانی پارە" (د. عبدالمطلب عبدالحمید 2000).

لێرەوە دەبینین کە ئەم دامەزراوە نێودەوڵەتیە تەنها لەگەڵ دەوڵەتاندا هەڵسوکەوت دەکات و ئەندامانی دامەزراوەکەش دەوڵەتانن.

دووەم:- بانکی نێودەوڵەتی

"ئەم بانکە بە فەرمی لە ڕۆژی 25 یونیو 1946 دەستبەکاربوو، ڕێکخراوێکی ئابوری سەربە نەتەوە یەکگرتووەکانە کە قەرزی درێژخایەن دەدات بە دەوڵەتانی ئەندام، ئەو تەنها لەگەڵ دەوڵەتاندا تعامل دەکات و ئەندام دەبێت پێشتر ئەندامی صندوق النقد الدولی بێت، سیاساتی گەشەپێدان و وەبەرهێنان لە کارکردنە بنەڕەتیەکانیەتی و وەک بەرپرسیارێتیەکی گشتی دەکەوێتە ئەستۆی و لەگەڵ ئەمەشدا قەرزی ماوە درێژ دەدات" (د. عبدالمطلب عبدالحمید 2000).

لەڕووی کارکردنی بانکییەوە بەگشتی بانکەکانی جیهان هەوڵ دەدەن لەکارکردنیاندا کەمترین ریسک بکەن و بۆ ئەمەش هەڵدەستن بە پابەندبوون و جێبەجێکردنی چەندەها پێوەری جیهانی و لەناو ئەمانەشدا جێبەجێکردنی پێوەرەکان (**لیژنەی بازل 2**) تاوەکو بانکەکان دووربن لە مەترسی لەدەست دانی بڕی ئەو پارانە و ئەو کارو چالاکیانەی پێیهەڵدەستن لە جیهاندا لەو مەترسیانەش وەک:

- **مەترسی قەرز**
- **مەترسی بازاڕ**

- **مەترسی بەکارهێنان**

بۆ وەڵامی پرسیارەکەی سەرەتا دەتوانین بڵێین ئەگەر بە پێی پێوەرە نێودەوڵەتیەکان و یاسا نێودەوڵەتییەکان و پێوەرەکانی (**لیژنەی بازل 2**) بێت هیچ دامەزراوەیەکی یاسایی دارایی و هیچ حکومەتێک ئامادە نییە قەرز بدات بە هەرێمی کوردستان و ئەو ڕیسکە گەورەیە بکات و هەموو ئەم یاسایانەو ئەم پێوەرانە بشکێنێت و قەرزبدات بەهەرێم.

دەرئەنجامەکان:

لەم دەرئەنجامانەوە بۆمان دەردەکەوێت و ڕوون دەبێتەوە کە حکومەتی هەرێم خودی خۆی هۆکارە بۆ سەرجەم کێشە ئابوریەکان و ناتەندرووستی بەڕێوەبردن و نەبوژاندنەوەی ژێرخانی ئابوری و لەهەمووشی گرنگتر ئەم کورتهێنانە داراییەیە؛ پاشان ئەوەی لە ئێستادا هەوڵی بۆ دەدات وەک قەرزکردن بۆ پڕکردنەوەی کورتهێنانی دارایی ئەستەمە و لەڕوانگەی یاسای نێودەوڵەتیەوە ناکرێت و بنەما زانستی و بانکییەکانیش لەگەڵ بارودۆخی ئێستای هەرێمدا یەکناگرێتەوە لەبەرئەوەی:

1. حکومەتی هەرێمی کوردستان-عێراق مەرجەکانی وەرگرتنی قەرزی تیا فەراهەم نابێت وەک سەلامەتی نەختینەیی (الثقە)، توانای نەختینەیی و دارایی ، سەرچاوەکانی دڵنیایی بۆ گەڕاندنەوەی قەرز، مەبەست لە قەرز وەرگرتن ئەوەیە حکومەتی هەرێم ئەم بڕە پارەیەی بۆ مەبەستی وەبەرهێنان نییەو بۆ پڕکردنەوەی کورتهێنانەکەیەتی لە بەشی خەرجییەگشتییەکان (بەتایبەت مووچە).
2. نەبوونی سیاسەتێکی ئابوریانەی تەندرووست و ڕوون کە ببێت بەو نەخشەڕێگ ائابورییەی کە حکومەتی هەرێم بتوانێت لەسەری بڕوات و پابەند بێت بەو سیاسەتەوە، ئەم سیاسەتە لەخۆیدا کۆمەڵێک خاڵی گرنگ هەڵدەگرێت وەک پلانی هەنوکەیی و مامناوەند و درێژخایەن (ستراتیژی) کە ئەمە لەهیچ لایەک نابینرێت.
3. سیاسەتی بەڕێوەبردن لەهەرێمدا دووچاری کێشەی گەورە بۆتەوە و ناتوانرێت بنەما سەرەکییەکانی بەڕێوەبردن پەیڕەو بکرێت و گەندەڵی ڕۆچۆتە هەموو جومگە سەرەکییەکانەوە و لەسەروەی هەرەمەوە تا بنی هەرەم بەرپرسە لەخراپی ئەدای حکومەت کەدەسەڵاتی جێبەجێکردنەو ئەو بەڕێوەبردن لەهەرێمدا دەکات و ئەمەش تاوەکو ئەمڕۆش بەردەوامەو نەتوانراوە چارەسەری گونجاوی بۆ بکرێت و دامودەزگا چاودێریەکان کارا بکرێنەوە.
4. سیاسەتی دارایی و نەختینەیی هەرێم دووچاری گرفتی گەورەو مەترسی دار بۆتەوە و بەتەواوی ئەوە دەردەکەوێت کە هیچ جۆرە پلانێک بوونی نییە نە لە ڕابردوو داو نە لەئێستاو نەبۆ داهاتوش، هەروەها نەتوانراوە پارێزگاری لەو بڕە پارانە بکرێت کە بەردەوام هاتۆتە ناو هەرێمەوە و سوودی لێ نەکراوە و بەباشی تەوزیف نەکراوە و بەهەدەردانی پێوە دیارەو لەهەمان کاتیشدا

سەرچاوەکانی بەدەستهێنانی داهات و بڕی داهاتی بەدەستهاتوو شفاف نییەو نازانرێت دەستکەوت و داهاتی ناوخۆی هەرێم چەندە؟

5. لاوازی کەرتەکانی کاروباری دارایی و نەبوونی ئەو دام و دەزگا داراییانەی کە دەتوانن ڕۆڵی گرنگ ببینن لە درووستکردن و گل دانەوە و بەگەڕ خستنی نەختینەیی و کاغەزە داراییەکان وەک بانکە تایبەتمەندەکانی بواری دڵنیایی و بۆرسە و مامەڵەکردنی دراو.
6. نەبوونی ڕەقابەی مالی ئەکتیڤ و بوار نەدان بە کەسانی بەئەزموون و شارەزا بۆ لێکۆڵینەوە لە بەهەدەردان و بەدواداچوونی ئەو کەموکورتیانەی کە لە بەڕێوەبردنی و خەرجکردن و کۆکردنەوەی داهات و نەختیینەییدا ڕووداوە و ڕوودەدات.
7. هەرێمی کوردستانی - عێراق کەسایەتی یاسایی و نێودەوڵەتی نییە بۆ ئەوەی بتوانێت داوای قەرز بکات و پەیماننامە نێودەوڵەتییەکان ببەستێ؛ چوونکە لە ئێستادا و بەپێی یاسای نێو دەوڵەتی کەسایەتی دەوڵەتی نییە.
8. بەپێی دەستوری عێراقی ئیتحادی ساڵی 2005 کە کورد خۆی ڕۆڵی گرنگی تێدا بینیوە و دەنگی بۆ ئەو دەستورە داوە هەرێمی کوردستان بەشێکە لە عێراقی ئیتحادی و بەم پێیەش لەدەروازەی چوارەمدا و بەپێی ماددەکانی 110، 111، 120، 121 هەرێم بۆی نییە رەسمی سیاسەتەکانی دارایی و ئابوری و بازرگانی دەرەکی و بەستنی پەیماننامە نێودەوڵەتییەکان بکات، بەم پێیەش هەرێم ناتوانێت داوای قەرزی دەرەکی بەهیچ شێوەیەک بکات.
9. هەرێمی کوردستان- عێراق بەدەست کۆمەڵێک کێشەی سیاسی ناوخۆیی و عێراقی و ئیقلیمی و دەرەکیەوە دەناڵێنێت و لەهەمان کاتیشدا کێشەی بەڕێوەبردن و ناڕوونی لە سەرچاوەکانی داهات و دابەشکردنیان و چاودێری کردنیان و بوونی دووئیدارەیی و زۆنەکانی سەوز و زەردەوە بۆتە گرفت بۆی کە ئەگەر بێت و لایەنێک هەبێت ئامادە بێت قەرز بدات بە هەرێم پاش خوێندنەوەو دیراسە کردنی بارودۆخ و پێگەی هەرێم بێگومان وەڵامێکی لەسەدا سەد نەگەتیفانە دەداتەوە بەهەرێم لەبەر بوونی گەندەڵی و ناشەفافیەت لەسەرچاوە و داهات و هتد..

پێشنیارەکان:-

"هیچ کات درەنگ نییە بۆ دەستپێکردنی هەر پڕۆژەیەکی مرۆیی" فۆکۆیاما

گرنگ نییە بەچی دەستپێدەکەین گرنگ ئەوەیە وویست هەیە بۆ چاکسازی یاخود هەر تەنها قسەکردنەو هیچ کات بیروبۆچوونە باشەکان ناچنە بواری جێبەجێکردنەوەو بارودۆخەکەش هیچ کات بەرەو باشتر ناچێت و بگرە بەرەو خراپتر دەڕوات؛ بۆ ئەم بارودۆخە ئابوریە نا لەبارە ئاڵۆزەی کە بەرۆکی هەرێمی گرتۆتەوە بەتایبەت کورتهێنان و نەبوونی سیولە و نقد لە هەرێمدا دەتوانرێت سود لەم پێشنیارانە وەربگیرێت و هەوڵ بدرێت لایەنی کەم بارودۆخەکە لە خراپەوە نەڕوات بەرەو کارەساتی ئابوری و دارایی لەهەرێم .

1. سەروەرکردنی یاسا و دەست وەرنەدان و فشار نەخستنە سەر کارەکانی دادگا.
2. دورخستنەوەی دەستی حیزب لە کارە ئیداریەکان و حکومەت.
3. هێنانە پێشەوەی کەسانی شارەزاو پسپۆڕ بۆ ناو دامودەزگاکانی حکومەت و پەرلەمان و پرسکردن پێیان.
4. درووستکردنی دەستەیەکی شارەزا بۆ داڕشتن و دانانی سیاسەتی دارایی و پێداچوونەوە بە کارە داراییەکانی حکومەت بە تایبەت حساباتی ختامی.
5. داڕشتنی سیاسەتی ئابوری تایبەت بەهەرێم بەزووترین کات بەمەرجێک دژ بە سیاساتی ئابوریانەی بەغداد نەبێت بەشێوەیەک لەپێشدا هەوڵ بدرێت ژێرخانی ئابوری و کەرتەکانی بەرهەمهێنان زیندووبکرێتەوە و درووستبکرێت.
6. کاراکردنی بەشەکانی ئامار و دامەزراندنی بانکی زانیاری و گەیشتن بە زانیاریەکان.
7. پێدا چوونەوە بە حساباتی ختامی چەند ساڵێکی تێپەڕیوو و لەلایەن دەستەیەکی تایبەت کە لەلایەن چەند ئەندام پەرلەمانێکەوە سەرپەرشتی بکرێن و بوار نەدرێت دەستبخرێتە کارەکانیان بۆ ئەوەی بە ووردی و بەزوویی و بێ دواکەوتن لەڕاستی ودرووستی خەرجکردن و بەدەستهێنانی داهات لەهەرێم دا ئاشکرا بکرێت.
8. دەرکردنی یاسایەک بۆ کاراکردنی کاری ئەم دەستەی پێداچوونەوەیەو سزادانی هەر کەس و لایەنێک کە دەستبخاتە کارەکانیان.
9. ئەکتیڤ کردنەوەی دیوانی چاودێری دارایی و کارکردن بە ڕاسپاردانە و ڕاپۆرتەکانیان.
10. درووستکردنی بۆرسە و بازاڕی دراو لە شارەکانی هەرێم لانی کەم دوو بازاڕ بوونی هەبێت و لەهەمان کاتدا کەرتەکانی بانکی و دڵنیایی درووست بکرێتەوە و چالاک بکرێت.
11. ئەکتیڤ کردنەوەی سیاسەتی دارایی بەتایبەت باج و گومرگ و چاودێری کردنی کارەکانیان.
12. ڕێکخستنی نرخ و بازاڕ و بازرگانی و چاودێری هاوردەو هەناردە کردن و ڕاگرتنی میزانی مدفوعات.
13. لەسەرو هەموو ئەمانەشەوە و بۆ ئەوەی بە شێوەیەکی جددیانە ئەم کارانە بکرێت دەبێت حیزبە سیاسیەکانی هەرێم واز لە ململانێ حیزبی و تایبەتییەکانیان بهێنن و بچنە سەر مێزی گفتوگۆ بۆ ئەوەی لایەنی کەم بارودۆخەکە خراپتر نەبێت و لە گرفتەوە نەبێتە کارەسات.
14. حیزبەکان یەکڕیزی درووست بکەن و بە پلانەوە بڕۆنە بەغداد و پشتگیری یەکتر بکەن و سووربن لەسەر داخوازییە ڕەواکانی هەرێم و هاوڵاتیان لەهەرێم.

سەرچاوەكان:

1. د.فاضل زكى محمد، الدبلوماسيه فى عالم متغير، جامعه بغداد كليه العلوم السياسيه، دار الحكمه للطباعه، 1992، ص 26.
2. ا.د. عبدالمطلب عبدالحميد، إقتصاديات النقود والبنوك الأساسيات والمستحدثات, الدار الجامعية (الأسكندرية), 2009, ص 143-146-354-364.
3. د. عصام العطية, القانون الدولي العام, جامعة بغداد كلية القانون, الطبعة السادسة (منقحة), دار الكتب والوثائق ببغداد, 2001, ص295, 304, 391.
4. عبد الحميد عبد المطلب، البنوك الشاملة عملياتها و إدارتها، بتصرف الدار الجامعية الإسكندرية، طبعة 2000 ، ص 110،109،108،107،106،105.
5. د.غازي عبدالرزاق، الماليه العامه تحليل اسس الاقتصاديات الماليه، الاردن، 1997، ص54.
6. **شاكر قزويني** ، محاضرات في اقتصاد البنوك ، (الجزائر : ديوان المطبوعات الجامعية ، 2000) ص.90.
7. د. محمد محمود العجلوني, البنوك الإسلامية أحكامها- مبادئها- تطبيقاتها المصرفية, جامعة اليرموك, دار المسيرة للنشر, ص 335.
8. محمد عبد المعز نصر، في النظريات والنظم السياسية ،بيروت:دار النهضة العربية، 1973، ص15.
9. د.محمد طاقة, د. هدى العزاوي, اقتصاديات المالية العامة, عمان-دار المسيرة للنشر, الطبعة الثانية ,2010, ص 24، 144.
10. النص الكامل للدستور العراقي دستور جمهورية العراق ٢٠٠٥, الباب الأول، الباب الرابع, الميادىء الأساسية, المادة 1، 110، 120، 121.
11. قاموس ئۆكسفۆرد http://www.thefreedictionary.com/Loan+(bank)